

ници и съвсем не е патент на Георги Цанев. Пондев категорично отрича елементи на критически реализъм във възрожденската ни литература, без да обръща внимание на творчеството на Каравелов и Ботев. Ако правеше своите изводи след конкретен художествен анализ той трудно щеше да докаже тезата си, защото навлизането в художествената тъкан на творби като „Хаджи Ничо“ и „Маминото детенце“ от Любен Каравелов и „В механата“ и „Елегия“ от Хр. Ботев води до противоположна на неговата теза. Още по-абсурдно и неаргументирано звучи твърдението му, че П. Р. Славейков твори само по метода на сантиментализма. Петър Пондев тук не се аргументира достатъчно и не може да ни убеди в правотата на възгледите си главно защото не борави свободно и майсторски с богат и прецизен литературен анализ. Това е основна слабост на критика, която в статията „За догматизма и за нещо друго“ се чувства най-силно. В другите очерци и статии на Пондев тази слабост до голяма степен се компенсира с интересните му разсъждения върху епохите, идейното съдържание на произведенията и философската характеристика на авторите.

Сборникът с избрани статии и очерци на Петър Пондев очертава профила на един оригинален и самобитен литературен историк и критик, който се налага главно с интересните си тълкувания и разсъждения за авторите, за времето, в което творят и

за връзките им със съвременността. Той се стреми винаги да долови най-характерното, да проникне в идейната същност на литературните явления и процеси, да набележи основната тенденция. Затова неговото перо се движи по главните контури, по едрите черти, без да очертава детайлите и нюансите. Пред нас е един изследвач, който повече обобщава и разсъждава, а по-малко анализира и разнища художествената тъкан на произведенията, който повече философствува, а по-малко се вживява в художествения свят на писателите. Тук се крие неговата сила и неговата слабост, защото да откриеш главните черти в профила на един творец или на една епоха не е малко нещо, но в същото време съвсем не е задължително и се налага изискването за по-тънко и проникновено разкриване на сложната гама от чувства, мисли и настроения, за обясняване на художествените похвати и специфични изразни средства, които правят творца неповторим.

Верните идейни и литературни позиции на Петър Пондев, широкият му съвременен поглед върху литературното развитие и умната му, логична мисъл са му завоювали и заслужено място в съвременната литературна критика като ценен тълкувател на някои от най-важните моменти в българската литературна история и в съвременната ни литература.

Елка Константинова

НАСЛЕДСТВО, ЗА КОЕТО ОЩЕ ПОВЕЧЕ ЩЕ СЕ ГОВОРИ

Мисълта, че няма истински литературен историк, който да не е в същото време и критик, не води началото си от вчера и въпреки това много често е пренебрегвана, оставяна в сянка. Това отношение особено е по вкуса на ония, които обичат да се връщат към „вечния“ спор — литературната критика наука ли е, изкуство ли, или тя щастливо обединява тия две духовни човешки дейности. Всъщност литературната история не познава и не признава разделянето на теоретика от историка — става дума за историка-творец и критика-творец — всеки от тях в различни аспекти върши едно и също: естетически преценява произведенията на словесното изкуство; единият борави предимно с произведенията от настоящето, другият е ориентиран към миналото. Друг е въпросът доколко и как всеки постига това.

Прекрасен, извънредно полезен пример в това отношение представя литературното наследство на професор д-р Иван Д. Шишманов. Запознавайки се с това наследство,

нашият съвременник навлиза в един идеен свят, дето истинското служене на науката по необикновен начин се съчетава с активна обществена дейност — втората е основа за правилното протичане на първата. Иван Шишманов еднакво е оригинален и значим и като изследвач на Възраждането, и като фолклорист, и като историк на западноевропейските литератури, и като критик. Може би за това спомага обстоятелството, че у него натрупването на разностранни и богати знания става върху основата на самобитен, роден талант на литератор. Ето защо издаването на литературно-критичен очерк за тоя наш голям учен в „Български писател“ трябва да се отбележи като твърде навременно и полезно.¹

Автор на очерка е Георги Димов. Това е неговата втора работа, посветена на Шишманов. Още през 1956 г. издателството

¹ Г. Димов, Иван Шишманов. Литературно-критически очерк. Български писател, редактор Борис Делчев, 1964 г.

при Българската академия на науките пусна научното му изследване „Иван Д. Шишманов. Литературен историк и критик“. Книгата с право се посрещна с интерес, получи най-добри отзиви. С изданието от 1956 г. отчасти се възстановяваше едно име на значителен български учен, което без каквото и да е основание дълго се премълчаваше след победата на 9 септември 1944 г. Като че ли не беше ясно, че онова, което българското буржоазно литературнознание отрече, пръв дълг на литературоведите-марксиста бе да го проучат и дадат съвременна, научно издържана и правилна преценка.

Новият очерк на Г. Димов за Шишманов в главните си положения се опира на изследването, без да го повтаря. Материалът е значително обновен, доразвити са отделни изводи, подсказани на автора от историческите решения на XX и XXII конгрес на КПСС и Априлския пленум на БКП. От друга страна, очеркът е ориентиран към масовия читател, написан е свежо, на места с полемичен жар.

И друго. Фактът, че сега Г. Димов отново се връща към литературното дело на Шишманов — веднъж като издател на неговите съчинения, втори път като автор на разглеждания тук очерк — най-добре характеризира задълбочеността на неговите интереси, чувството му за отговорност пред класическото ни наследство, научния му пиетет към учителите. Да не забравяме, че приживе Иван Шишманов не издава нито кола от своя многотомен Курс по история на западноевропейските литератури. Цялото това огромно по обем, обхват и значение наследство все още лежи необнародвано, не станало достояние на съвременния читател, историк на литературата, критик. А както изтъква това и Г. Димов, архивът на Иван Шишманов, пазен в Архивния институт при БАН, е необикновено богат с уникални материали, разкриващи дейността не само на самия Шишманов, но също така съдържа извори за нашето Възраждане, за литературната и обществена дейност на писатели като Йоаким Груев, Илия Блъсков, Цани Гинчев, Иван Вазов, Алеко Константинов, Яворов и мн. др.

За отбелязване е, че тоя огромен материал, от който неизбежно произтичат много и от различно естество проблеми у Димов, е групиран в тематични кръгове, подчинен на определена мисъл. Така в първите страници на очерка читателят се запознава с възторжените и дълбоко съдържателни преценки за личността и делото на Шишманов, направени в различно време от Иван Вазов и Асен Златаров. Сам Димов характеризира Шишманов с думите: „Човек с ренесансов поглед, с голяма ерудиция и благороден дух, той успява да съчетае в дълголетната си дейност патриотично-хумани-

стичните си пориви и дръзността с проникновено разработване на сложните въпроси на науката. В него е намерила ярко въплъщение будната, честната, търсещата мисъл — отправена на поход към научни и културни завоевания. От погледа му сякаш не отпада нищо от онова, което засяга обществено-книжовния, духовно-интелектуалния живот на народа — в неговото историческо развитие и съвременно състояние. Неотслабващ патриотичен патос напирва в гърдите на големия учен — да разкрие пред света богатото културно минало на своите сънародници, както и неизчерпаемите творчески възможности — предпоставка и гаранция за правото на самостоятелен национален и духовен живот. Една одухотвореност и топлота вее от образа на този вдъхновен изследвач на литературната и културна история, една извисеност на духа и сърдечност ни облъхва, щом се докоснем до този пионер на националната наука, учудващ с широтата на интересите, с глъбината на прозренията си, с размаха на търсенията. Дори и когато не сме съгласни с неговите концепции, когато ни се иска да оспорим неговите съждения, той ни респектира с богатата си душевност и енциклопедичност на знанията“.

Колко са учените българи, за които може да се повтори същото! Може ли тогава съвременникът, строителят на социалистическа България, да не изпитва синовна гордост, почувствувал се законен наследник на всичко най-добро, което е създадено от народа и неговите най-изтъкнати представители още в периода на господството на буржоазията? Нямам намерение подробно да разглеждам очерка за Шишманов, но не мога да отмина някои неговни граждански добродетели, научни приноси и обществени инициативи, на които Димов се е спрял с нужната изчерпателност.

По принцип Димов изтъква и подчертава идейното — естествено прогресивно идейното — в научната и обществено-духовна дейност на Шишманов. Това се набелязва още с първите му студии „Значение и задачи на нашата етнография“ (1889), „Принос към българската народна етимология“ (1893), „Песен за „мъртвия брат“ в поезията на балканските народи“ (1896) и се свърши с една от последните му печатани приживе статии, като „Алеко Константинов от едно ново гледище“ (1927). В сравнение например с д-р Кръстев или Боян Пенев Шишманов се бори неотстъпно срещу упадъчните течения и безидейната литература, винаги подчертава значението на съдържателната литература и фолклора по-конкретно. Според Шишманов фолклорът е вечният и непрехващ извор за развитието на всяко голямо индивидуално дарование. Макар и в отделни случаи Шишманов се домогва

до положението да препоръчва на наши писатели, свои съвременници, да се интересуват от борбите на българската работническа класа, да ѝ се доверяват; не е далеч времето, когато работническата класа ще заеме исторически своето естествено място на ръководител на цялата нация.

Обърнете внимание: у Шишманов това не са думи, казани на вятра, това не е поза. Тук особено значение имат теоретическите и главно критическите статии и трудове на Г. В. Плеханов, когото той лично познава от Женева и чието дело изучава продължително и задълбочено. Още в онова далечно време Шишманов прозира, а в отделни моменти, като прекрачва „през себе си“, преодолява ограничеността на своя психосоциологичен метод и съзнателно се насочва към марксизма. От Плеханов той минава към Маркс и Енгелс, а след Октомврийската революция се интересува от А. В. Луначарски. Жалко, че в пликите „Маркс за изкуството“ и „Енгелс за изкуството“, за които съобщава Димов, липсват записките на Шишманов. Ако те не са унищожени и един ден се открият, това несъмнено ще укрепи и без това възторга ни от него. Като излага нашироко тоя момент от дейността на Шишманов, в заключение Димов пише: „Застъпвайки се за тенденциозно изкуство, Шишманов има предвид обикновено такива тенденции, които внушават любов към хуманитарните общочовешки идеали, към свобода, братство, социален и културен напредък. Само онези произведения продължават да живеят през вековете — пише той, — които възсъздават вечни идеи, чувства, емоции, стремежи, които не изразяват само временни политически цели и тенденции.“

Разбира се, Димов съвсем не изпада в положението изцяло да приеме литературното наследство на Шишманов, без каквито и да било критични бележки. На много места той отбелязва отделни увлечения на учения, недоглеждания, методологични слабости.

Патост на очерка е насочен обаче към утвърждаване на ония страни от дейността на Шишманов, които го правят близък по дух на нашето съвремие. Може би той е най-силната страна на очерка. Например Шишманов искрено се възмущава от ония шовинистични увлечения, които съпътствуват живота у нас преди и по време на Първата империалистическа война. Не вражда, а дружба и културно сътрудничество — ето какво очакват народите от своите правителства. „Ще дойде ден — казва пред студентите си Шишманов — и аз се надявам, че той не е далече, когато поне в областта на общата култура и литература народите ще признаят, че няма прегради, няма китайски стени, с каквито

мнозина биха желали да ги обградят от всяко чуждо влияние. Литературата, за щастие, все повече и повече се развива по цял свят като един океан и напразни са усилията на ксерксовци да бичуват тоя океан и да го оковават във вериги.“

Тук би могло да се приведе изказването на Гео Милев, направено малко по-късно, но по своя патос близко до това на Шишманов. В известната статия „И свет во тъме светнися“ Гео Милев се обръща с нескриван гняв към царския министър да бъде отменен „закона за защита на държавата“. Той спира нашия културен прогрес, като ни лишава от възможността да обущаме с такива големи творци като Виктор Юго, Емил Верхарн и Владимир Маяковски на това основание, че тяхната поезия е революционна. Съпоставката е толкова по-необходима, за да се види, че нито случайно, нито Шишманов е единствен в протеста си срещу шовинистичските прояви на българската буржоазия. Фашизирането на горните слоеве на българското общество неизбежно отблъскваше от себе си честните учени, писатели, мислители. И това е процес, който започва още през 20-те години и се развива все по-интензивно; не случайно непосредствено преди и по време на въстанието на 9 септември 1944 г. най-добрата част от интелгенцията спонтанно мина на страната на народа.

Както казах в началото, цялата и много-странна дейност на Шишманов, било като организатор и редактор на читалищното дело, било като събирач и издател на фолклорни материали, било като историк на българското Възраждане, литературен критик или автор на сатири — всяка проява в неговия обществен и научно-изследователски труд намира в очерка стегната, но дълбоко съдържателна характеристика и преценка. Несъмнено дистанцията във времето и днешното състояние на марксистко-ленинското литературознание улесняват автора да разкрие исторически ясно отделните явления, да види техния гносеологичен корен, да ги утвърди или критикува с оглед на методологията им. Благодадение на това качество на Димов в очерка се постига естествено приобщаване на наследството на Шишманов към нашите дни. Отделни страници и преценки се четат с истинско задоволство, защото тъкмо там е осъществено най-пълно усилието на изследвача да бъде историк, съчетавайки амбицията и възможностите на литературния критик-портретист: „Изправен на катедрата, пред устремните погледи на студентите, Шишманов е чувствувал, че трябва да изпълни не само научния си дълг, но и дълга си като човек-хуманист и гражданин-патриот. Той дълбоко е съзнавал, че трябва да въздейства на

сърцето и ума на слушателите не само чрез научната материя, но и със становищата и възгледите си по актуалните въпроси на съвременността. А и преподаваната материя — литературата, отразила в себе си толкова богатство от събития, явления и тенденции, свързани най-тесно с живота на обществото през различните епохи, със съдбата на човека — е дала прекрасна възможност на отзивчивия и чувствителен учен да разкрие цялата си душевност, най-скромените си мисли и схващания.“ Димов обаче сочи и грешки, срещу които не е бил застрахован дори учен като Шишманов. Ето: „Независимо от известни елементи на просветителство Шишманов вярно съглежда ролята и значението на литературата в човешкото общество, застъпва материалистическите принципи по отношение на нейния характер, историческа обусловеност и действена сила. Без да се освободи от позитивистко-социологичните веяния на времето, изпадайки често в еkleктизъм, в увлечение в една или друга насока, той полага неотслабващи усилия да следва материалистическите разбирания при трактовка на многообразните историко-литературни, теоретико-естетически проблеми на литературата. С тези именно усилия и успехи той се издига високо над буржоазната литературна наука в онова време.“

Тия и други характеристики постигат физиономичното в портрета на Иван Шишманов. Димов сполучава да ни внуши неповторимия и обаятелен образ на учения, който жадува за свободно демократично развитие в страната, стреми се да утвърждава народностните традиции в литературата и изкуството, а е принуден да се бори срещу декадентските наеви, криворазбраната европейска култура, сам става жертва на котерийни интриги и доморасло политиканство.

Що се отнася до интереса на Шишманов към марксизма — поне в очерка както е изложен той проблем, — струва ми се, че в стремежа си да не отсъвременява изкуствено наследството на учения Димов допуска известно подценяване на обективните данни. Така личното познание с Плеханов, продължителното и задълбочено изучаване на трудовете му, шудирването на Маркс и Енгелс, вниманието към Луначарски — всичко това едва ли може да се обясни като практика на един буржоазен учен, ако не се подирят и други доказателства или не се направи нова стъпка напред в изводите, в смисъл, че не просто той е бил неудовлетворен от своя психосоциологичен сравнителен метод, а има и нещо друго — голямата му начетеност, отличното владение историите на няколко национални литератури неизбежно са му подсказвали силата и всеоб-

хватността на диалектическия материализъм като метод на познание и изменение на света. Защо да не допуснем, че след стихийното увлечение по марксизма на даден етап у Шишманов е съзряла мисълта, че без марксизма като мироглед и научен метод не може да мине, щом иска да бораи с обективни истини, да разкрива и установява закономерности в хуманитарните науки със същата положителност, както например в областта на геологията. Прочетете характеристиките за Ботев и Левски (стр. 95, 107) или за Раковски (стр. 98) и ще чуете колко по днешному звучат те. Още по-категоричен е Шишманов, когато препоръчва на Вазов да не обръща внимание на сегашните свои отрицатели, а да се опита да им докаже, че той, „който умее с такъв свещен патос да възпява труда изобщо, не може да не благодарее и пред труда на индустриалния работник... Ето какво очаквам аз от едно твое по-дълго пребиваване в Европа...“ Цитатът е от писмо на Шишманов до Вазов: 12 декември 1920 г. Вазов не можа да се възползува от съвета на своя приятел да прекара повече в Европа, където да наблюдава живота на работническата класа в неговите зрели форми. Забележете, Шишманов дълбоко вярва, че видът на работническа Европа ще убеди народния поет в онова, в което той сам вече е повярвал, а именно: „... че и плейбейството (демократията) ще има един ден свой златен век в литературата... И днес ние виждаме, че повечето буржоазни писатели търсят — искрено или по спекулативни съображения — да се харесват преди всичко на този клас, който поляка-лека се старее да се привърни с третото съсловие, ако не и да го замести.“

Какво означават тия думи? Доверие към пролетариата ли, или прозрение в неговото бъдеще? Или Шишманов по някати причини не изразява открито убеждението си, че социализмът е бъдещето на народите — през него те ще преминат точно така, както през феодализма и капитализма, но с тая разлика, че ще бъде унищожена експлоатацията на човек от човека. Явно — това са въпроси, които тепърва очакват по-определен отговор.

По очерка на Димов могат да се направят и други бележки, да се посочат още недостатъчно ясно изведени изводи. Като цяло обаче той напълно печели доверието на читателя. Може би такива очерци ще се появят и за други наши заслужили в миналото литературни историци; особено е необходим очерк за Боян Пенев. Това има и по-далечна прицел — такива критически очерци сериозно ще подпомогнат авторите на том втори и трети от История на българската литература, върху които в момента се работи.

Христо Дудевски